

УДК 378.4.091.8(477)"18/184"

В. В. Петровський, В. І. Семененко
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПОВСЯКДЕННА ПОВЕДІНКА СТУДЕНТСТВА УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті подано аналіз особливостей щоденної поведінки студентів університетів підросійської України протягом першої половини ХІХ ст. З'ясовано передумови, які призводили до переважання заборонних заходів у системі освіти Російської імперії. Вивчення джерел та друкованих праць свідчить про несприйняття студентами шпигунських дій педелів, грубоців інспектури. Доведено, що більшість вчинків студентів мала в основі, як правило, підвищене почуття свідомості.

Ключові слова: правила поведінки, студентська форма, інспекція, педелі, карцер.

В статье подан анализ особенностей ежедневного поведения студентов университетов подросийской Украины на протяжении первой половины XIX ст. Выявлены предпосылки, которые приводили к преобладанию запретительных мероприятий в системе образования Российской империи. Изучение источников и печатных работ свидетельствует о невосприимчивости студентами шпионских действий педелей, грубости инспектуры. Доказано, что большинство поступков студентов имело в основе, как правило, повышенное чувство справедливости.

Ключевые слова: правила поведения, студенческая форма, инспекция, педели, карцер.

The analysis of features of daily behavior of students of Russian Ukrainian universities during the first half of XIX century is given in this article. The prerequisites that caused prevalence of prohibited events in educational system of Russian Empire are ascertained. Investigation of sources and printed works shows that the students didn't perceive agents' espionage actions, inspection's rudeness. It's proved that majority of students' deeds was generally based on an increased sense of justice.

Key words: rules of behavior, student uniform, inspectorate, agents, carcer.

Проблеми дореволюційного студентства Російської імперії, на думку І.С. Посохова, почали все більше досліджуватися не лише в соціально-політичному плані, але й з точки зору повсякденності та культурної історії. Водночас переважна більшість наукових, публіцистичних праць висвітлює питання студентського життя кінця ХІХ – початку ХХ ст. На маргінесі все ще залишається той пласт студентського існування, що припадав на першу половину ХІХ ст. Без глибокого аналізу університетського життя, стосунків студентства з владою, професурою, міською громадою неможливо зробити вмотивований висновок щодо досить різкої зміни в поведінці студентів з початку 60-70-х рр. З іншого боку, автори, особливо радянського і першого десятиріччя пострадянського періоду, усе ще перебільшують радикально-ультрареволюційний потенціал студентства, не надаючи належної уваги тій його частині, яка дотримувалася поміркованих поглядів.

У суто авторитарному, тривалий час закостенілому, суспільстві Російської імперії становлення особистості відбувалося, як правило, у жорстких рамках умовностей. Певна свобода думки чи дій не вважалася ознакою добропорядності, якщо виходила за межі давно

усталених правил. Лише з кінця 18 ст. виникла протидія патріархальному способу виховання дітей. Він полягав у такій рекомендації: «...не ослабляй, бия младенца, аще бо жезлом биешь его, не умрёт, но здоровее будет; ты бо бия его по телу, а душу его избавишь от смерти». У 1783 р. указом Катерини II у закладах освіти були заборонені фізичні покарання учнів: «Последуем природе, давшей человеку стыд, вместо бича, и пускай самая большая часть наказания будет бесчестье». Потім у «Попередніх правилах народної освіти» 1802 р. це (таке) рішення було повторене. Учителі втратили право застосовувати «ремни, палки, плети, линейки и розги, пощёчины, толчки и кулаки, драньё за волосы, ставления на колени и драньё за уши, усрамления и постыжения, уши ослиные и названия скотины «осла». Однак ці рішення самодержців якщо й виконувалися, то лише незначною частиною вихователів молоді. Тому 13 березня 1811 р. і 14 лютого 1814 р. з'явилися аналогічні укази, теж підписані Олександром I. Через 44 роки М.І. Пирогов засвідчив, що в Другій гімназії Києва різками покарали 43 учнів, у Житомирській так постраждали 290 учнів з 600, у Полтавській гімназії висікли 39 учнів з 399-ти і т.ін. [6, с. 1-3, 13, 63-65].

У 16-17 ст. в країнах Західної Європи порушення дисципліни школярами й студентами каралися теж досить жорстко, нерідко – жорстоко, навіть в пансіонах для дітей вищої аристократії. Наприклад, учитель Хьюберле зі Швабії за 5 років 7 місяців «педагогічної діяльності» дав учням 911527 ударів палицею, 124010 – різками, 20289 – лінійкою, 7903 – ляпасів та 1115800 потиличників. Що стосувалося поведінки студентів, то протягом 15 – середини 19 ст. вона була далека від зразкової. Так, в університетах німецьких земель бурші (der Bursche – студент (істор.) споживали спиртне, билися, у тому числі – на дуелях, мордували, принижували першокурсників (пенналізм). Студенти Дерптського (Юр'ївського) університету нерідко били вікна професорам, яких вони не поважали. Тому будинки викладачів зазвичай не мали вікон на вулицю. Майбутній поет Джордж Гордон Ноел Байрон, який з 1805 р. навчався в Трініті – коледжі Кембриджського університету, тримав у себе ведмеда, що лякав викладачів. Крім того, він мав у себе ледь не зоосад: 10 коней, 8 величезних собак, 3 мавпи, 5 котів, орла, ворона й сокола. Студенти 16-17 ст. галасували на лекціях, билися під час диспутів, грабували жителів. Деякі з них заради франтівства витрачали на свій одяг більше 70 м матерії. Таких студентів влада відправляла до психіатричної лікарні або наказувала роздягати на вулиці. У ці періоди побутовала думка: якщо з Вітгенберга студент прибув додому здоровим, з Лейпцига чи Тюбінгена – неодруженим, з Йєни та Гельмштедту – не покаліченим, не беззубим, без шрамів – це щасливий випадок [17, с. 13, 72]. Звичайно, карцери в середньовічних університетах Західної Європи тоді не пустували.

В університетах Російської імперії у 20-х рр. 19 ст. частину професорських лекцій студенти вважали нікчемними. Вони, за відомою оцінкою М.І. Пирогова, нагадували сімейні хроніки. Нерідко викладачі вели лекції, переказуючи, до того ж з помилками, відкритий підручник, а студенти грали в карти (часто не на гроші, а на складання віршів) чи пропускали заняття. Тому в більшості університетів перед початком, у середині та в кінці лекційного часу професор проводив переключку студентів. На початку XIX ст. система навчання та контролю значною мірою копіювала шкільну чи гімназичну. Скажімо, до 20 серпня 1810 р. оцінювання знань студентів Харківського університету відбувалося не шляхом застосування цифр, а словами. При цьому деякі висловлювання мали образливий характер: «понятлив, но слаб рассудком», «туповат». За певною шкалою, не відмінною від шкільної, визначалась старанність студентів: «прилежен», «сродственен», «старателен», «нерадив», «ревностен». За аналогічним принципом окреслювалась поведінка. Студентів абсолютно не задовольняли ці умови, тому що вони небезпідставно вважали себе дорослими, особами з корпоративними правами, які дивилися на університет як на «храм науки».

Навіть зовнішній вигляд студента університету, якщо він одягав форму, надавав йому певної статечності та престижу. Так, з 11 червня 1804 року мундир студента Імператорського Харківського університету був затверджений у такому вигляді:

однобортний кафтан темно-синього сукна, зі стоячим коміром червоно-помаранчевого кольору; обшлага – чорні оксамитові, камзол білий, гудзики білі, металеві. Якщо студент у святкові дні ішов зі шпагою, солдати віддавали йому честь [19, с. 80-81]. Згідно зі Статутом університетів від 23 серпня 1803 р., поведінка студентів регламентувалася досить докладно, зі значною кількістю заборон. Наприклад, вечорами не можна було займатися музичними вправами без дозволу ректора (!?), їздити в екіпажі, гасити свічки, запалювати феєрверки і т.п. Якщо студент зваблював незайману дівчину, його відраховували з університету [26, с. 238, 243, 247].

За пияцтво, бійку з 1811 р. студентів могли навіть віддати в солдати, хоча цих випадків в університетах імперії було мало. Що стосувалося заборони відвідувати театр (у зв'язку безчинствами під час вистави), то таке покарання стосувалося лише студентів Дерптського й Харківського університетів.

До 20-х рр. XIX ст. студенти не дуже часто порушували статутні правила, захоплювалися поезією та політекономією, на балах намагалися не фліртувати з дамами. У подальшому вони ігнорували заборони, багато з них розчарувалися в лекціях деяких професорів, тому порушень стало більше. Результати такої поведінки далися взнаки швидко: за пропуск лекцій студентів саджали в карцер, а в університеті св. Володимира це покарання призначали за три пропущені богослужіння в університетській церкві. У 20-30-х рр. для багатьох жителів студент – це «людина розгулу, гультьяйства, ворог поліції та вуличних ліхтарів, але з корпоративною честю» [13, с. 202].

З 1826 р. за таємним розпорядженням Миколи I поліція повинна була стежити за поведінкою студентів, особливо столичних університетів. Цар побоювався, що студентство, більшу частину котрого тоді складали дворяни (опора трону!), могло захопитися ідеями свободи й рівності. Тим більше, що з 1836 р. хоча й було унормовано вік, який давав право вступу до університету (17 років), але саме в такі юні роки особа нерідко чинить і мислить радикально, безкомпромісно. Не дивно, що у 60-х рр. XIX ст. серед консервативно налаштованих верств населення існувала упереджена думка щодо студентства. Вона являла собою «суміш побоювання, недовіри та ворожості. У студентах бачили то якихось розбійників, то революціонерів, ... то гультьяїв-спокусників». У будь-якому разі та епоха ще не породила в студентському середовищі, навіть Московського університету, атмосферу для політичного протистояння з режимом [5, с. 179].

У 30-х рр. найбільше турбот владі завдавали студенти польського походження університету св. Володимира в Києві. Протягом 1834-1839 рр. серед студентів 568 були поляками і 426 – представників інших народностей слов'янського походження. Крім того, після закриття у 1832 р. Кременецького ліцею 16 професорів-поляків стали викладачами Київського університету (наступного року, тобто 1835-го, з 29 викладачів 20 складали поляки). На початку XIX ст. Київ мав характер польського міста, тут працював польський театр, польській жіночий пансіон, на вулицях місті лунала в основному польська мова. Не випадково у 1805 р. міністр народної освіти Російської імперії П. Завадовський не побажав відкривати університет у Києві, тому що граф А. Чацький запевнив його: у такому разі в ньому доведеться викладати всі дисципліни польською мовою.

Польська громада не вважала справедливим факт передачі Києва зі складу Речі Посполитої у XVII ст. за 146 тис. руб. до Росії. Тому між студентами православного та католицького віросповідання з перших днів функціонування університету спалахували бійки – навіть у бібліотеці. Польські студенти постійно дратували православних гаслом «Polska od mosza do mosza». Після того, як 29 січня 1836 р. в університеті було скасовано викладання польської мови, Ш. Конарський створив таємне товариство «Співдружність польського народу». Наміри міністра народної освіти С. С. Уварова, спрямовані на асиміляцію студентів-поляків з допомогою посиленого вивчення російської мови та літератури, викликали активний спротив.

Після добре відомої історії зі знайденими в кінці травня 1837 р. революційними рукописами в будинку, де проживали четверо поляків-студентів, влада 20-х студентів віддала до війська, ще 15 депортувала з Києва. Після цього з університету виключили майже всіх студентів-поляків, і в 1840 р. в ньому налічувалося всього 173 студенти. Микола I наказав «посилити нагляд за суспільним вихованням у регіоні» [8, с. 12-16].

Побувавши у січні 1837 р. у Київському університеті, цар заявив, що йому потрібна беззаперечна відданість і покірність. Чотири роки генерал-губернатор Київщини і водночас попечитель університету Д.Р. Бібіков переслідував найменші прояви вільнодумства й незалежної думки, які іменував безумством. Почувши, що студенти-поляки співали «Мазурку Домбровського» (майбутній гімн Польщі), він примусив їх вчити текст російського гімну «Боже, царя храни». Потім особисто перевіряв у них знання тексту [18, с. 20-21].

Надмірний, дріб'язковий контроль у 20-30 рр. не міг не дратувати студентів, викликаючи спонтанні акції протесту й непокори. Адже згідно з інструкцією від 12 червня 1835 р. казеннокоштному студентові інспектор міг не дозволити зустрітися з батьками, навіть до лазні треба було ходити лише в ті дні, які призначав помічник інспектора. Заборонялося носити цивільний одяг або прикрашати петлиці, поліпшувати крій мундиру [10, с. 7]. У 1841 р. з'явилися чергові правила для студентів Харківського університету, у яких кількість заборон було збільшено [20].

Звичайно, склад студентів у першій половині XIX ст. був досить розмаїтий. За оцінками М. І. Костомарова, були студенти з багатих родин – франти, пустуни, пансіонери (жили на квартирах у професорів). Вони часто отримували дипломи дійсних студентів і навіть кандидатів. Як стверджував М.І. Костомаров, «при пануючій віддавна продажності у Харківському університеті це було неважко». До другої категорії він відносив студентів, які мріяли бути державними службовцями, тому наукові знання їм були непотрібні. Ті, що активно займалися науковими дослідженнями, часто поповнювали лави викладачів гімназій. Нарешті, існувала та група студентів, які поводитися байдуже («болото») [11, с. 181-182].

Щоб відвернути студентів від «неблагонадійних» думок та дій, влада займала їх то навчанням «художнього свистіння», то створювала гуртки «голосного сміху», як це було у Московському університеті. У всіх університетах з початку XIX ст. (у Московському – з 1757 р.) схвалювалися гуртки, де студенти складали поетичні та прозові твори, перекладали праці зарубіжних авторів. У Харківському університеті з 1817 по 1821 рр. друком виходили саме такі студентські твори [21, с. 1144-1151]. При цьому керівництво турбувалося, щоб студенти захоплювалися виключно темами лірики, переживань, проблемами кохання, подорожей тощо.

Брак особистої свободи, гнітюча атмосфера тотального контролю, обмежень, постійного стеження існувала і в гімназіях. Певно, не випадково в кінці квітня 1842 р. троє учнів Житомирської гімназії планували втекти за кордон [27, ф. 707, оп. 261, спр. 7.-5а]. Своєю чергою, попечитель Київського навчального округу князь С. І. Давидов вказував інспектору студентів університету св. Володимира, що його підопічні «з деяких пір ведуть себе вільотно, ходять натовпом вулицями та на гулянках, аніскільки не притримуючись форми; не віддають честі генералам та при зустрічах з ними і з дамами не поступаються дорогою. Гра в карти на їхніх квартирах посилилась». Можливо, С. І. Давидову було тоді невідомо, що студенти намагалися якнайбільше наслідувати поведінку гусарських офіцерів, дерптських буршів, оспівували дуелі та гультьяство. Левову частину студентства двох підросійських університетів на той час цікавила не політика, а таємниці людської психології та більярдна гра. Перебування в карцері за певні порушення студентів не лякало (хоча там тільки в 1854 р. з'явилися вікна). Так, вони іменували його «тюремною», але ж лекції треба було відвідувати, їжа була, звичайно, невишукана, однак свіжа й досить калорійна. Більше того, з дозволу вартового друзі нерідко приносили до карцеру спиртні напої та продовольство, організовуючи для потерпілого справжнє свято [1, с. 9; 23, с. 82-84].

Аналогічне явище мало місце і в Санкт-Петербурзькому університеті. Там було досить франтів, що звали себе буршами або фуксами, копіюючи німецьких студентів. Вони билися на рапірах, оголошували обструкцію («послати на фершиц») чи викликали на дуель («послати дурня») [22, с. 7].

Необхідно зауважити, що з початку XIX ст. система покарань для студентів не збігалася з тією, що стосувалася інших громадян. Не випадково у Статуті Дерптського університету від 23 серпня 1803 р. йшлося про те, що на вчинки студентів «не можуть накладуватися наказання наравне с преступленіями иных членов общества». Саме тому для студентів вводилися особливі правила, що підкреслювало корпоративність колективів університетів. У зв'язку з революційними подіями 1848 р. у країнах Західної Європи нагляд за студентами було посилено. З початку березня 1848 р. цензура («чорні кабінети» на пошті) перевіряла всі листи, що надходили студентам, а також жителям Правобережної України від західноєвропейських авторів. В університетах забороняли викладання державного права європейських країн. А в університеті св. Володимира зарубіжного права не було ще з 1833 р., залишилося лише римське право. Аналогічне рішення було прийнято в Харківському університеті уже в 1824 р.

11 жовтня 1849 р. було обмежено рівень автономії університетів, скасовано принцип виборності деканів та ректорів. Стало менше «своєкоштных» студентів, були суттєво перероблені навчальні плани; генерал-губернатори до квітня 1856 р. контролювали всі навчальні заклади, викорінюючи «крамолу» [12, с. 419; 3, с. 130-131].

Д. Г. Бібіков не залишав без уваги прояви вільнодумства, непослуху студентів Київського університету. Студентів медичного факультету надсилав фельдшерами до військового госпіталю, забороняючи носити формений одяг. Зате схвалював гультьяйство, гру в карти, залицання до заміжніх жінок та інші розваги. Водночас він суттєво змінив матеріальну базу університету, а його особиста бібліотека з 14 тис. книг стала після смерті власністю університету. З іншого боку, більш поміркованому генерал-губернатору І. І. Васильчикову довелося докласти немало зусиль для викорінення серед студентства явищ неробства, розгулу, хуліганства. М. І. Костомаров, що працював у Київському університеті протягом серпня 1846 – березня 1847 рр., потім згадував: «Малорусское юношество, ... за исключением немногих..., отличалось какою-то туповатостью, ленью и апатиею к умственному труду». Що стосувалося студентів-поляків, вони були значно краще підготовлені до навчання завдяки домашньому вихованню батьками чи гувернерами [24, с. 129].

Систематичні порушення дисципліни, студентські виступи мали місце і в університетах німецьких земель, Іспанії, Італії. Але як тільки в 40-х рр. XIX ст. університетам надали там досить широку автономію, вони майже повністю припинилися. В університетах Російської імперії з кінця 40-х рр., навпаки, посилювали контроль. Скажімо, з 15 грудня 1849 р. було заборонено переходити з медичного факультету на інші спеціальності. Значить, доводилося або покидати університет, або країна отримувала посередніх лікарів, які ненавиділи свою професію. Пізніше це неприпустиме рішення скасували, але ж долі багатьох осіб було зруйновано.

Занадто багато уваги приділялося зовнішньому виглядові студентів, сортували їх відповідно до зросту, хвацького способу носіння мундиру. Заборонялося носити окуляри, довге волосся, національний одяг. Попечитель Харківського навчального округу, генерал-губернатор Слобожанщини С.О. Кокошкін якось поцікавився: «Хто з професорів читав лекції з дисципліни?» Він наказав субінспектору Д. І. Засядку (студенти охрестили його «гієною») слідкувати за тим, щоб у студентів не залишалось ніяких вражень від змісту лекцій проф. О. Міцкевича (брата Адама Міцкевича). Студенти-жартуни запитували у Д. І. Засядка: «Дементію Івановичу, Ви бажаєте зазирнути в мій мозок для огляду вражень від лекцій Міцкевича?» При цьому вони наближали свій лоб до його очей, що драгувало помічника інспектора.

Під час перебування у Харківському університеті 19 вересня 1850 р. Миколі I не сподобалися вуса й бакенбарди студента Сибільова: «Що це за фігура?» Після його від'їзду студентів стригли й голили, 70 з них виключили за несплату грошей за навчання, а 15 – за неохайність. Втім, через деякий час майже всіх зарахували знову, тому що професура розуміла: в іншому випадку вони стануть ворогами чинної влади. Наголосимо: у 1851 р. Микола I знову відвідав Харків, але до університету не завітав [4, с. 247-252].

Напружені, а часто ворожі стосунки характеризували ставлення студентів до членів інспекції, особливо педелів – таємних співробітників охранки. Вони були введені до складу інспекції 14 серпня 1824 р. Педелі фактично шпигували за студентами, фіксуючи прізвища найбільш активних студентів. Через зростання апатії студентства влада була вимушена дозволити їм у 50-х рр. публічні промови, зібрання наукового характеру – сходки. Існували також студентські бібліотеки, допоміжні каси, допускалася організація концертів. Але лише за 1848-1856 рр. у Харківському університеті чини інспекції покарали арештом у карцері 1491 студента. За невідвідування лекцій отримали покарання 370 студентів, за невідвідування церкви – 259, за недотримання форми – 176, за непослух – 168, за самовільний вихід з інтернату – 136 казеннокоштных студентів, за куріння – 55, за відвідування публічних зборів – 109, за пияцтво – 25, за нечемність та неповагу – 119, за безлад і безпардонні вчинки – 51 студент. За бійку студентів могли направити вчителями до повітових училищ на периферію, але з правом поновлення в університеті. Для цього потрібно було надати позитивний відгук від керівництва училища та поліції [14, с. 8-10; 2, с. 659-662].

Почуття справедливості, притаманне молоді, небажання миритися з брутальною сваволею попечителів чи університетського керівництва були причинами появи у кінці 50-х рр. різного штибу критичних матеріалів, підготовлених студентами. Так, 15 квітня 1856 р. у Харкові студенти таємного гуртка (більшість з них – юристи) розклеїли листівки з пародією на Маніфест царя щодо підписання миру після поразки у Кримській війні. Студент фізико-математичного факультету М. Раєвський склав сатиричний памфлет, присвячений попечителю С. О. Кокошкіну «Дело о падении аэростата на Харьковский университет в ночь под праздник святого Благовещения 25 марта 1856 года». У травні-червні 1858 р. відбулися арешти членів Харківсько-Київського таємного товариства, але потім його 11 членів з Харківського університету стали студентами університету св. Володимира. У подальші роки тривали обшуки, арешти. Суд визнав винними у дискредитації влади 15 осіб і виніс їм смертний вирок. Але він був змінений Олександром II: 5 студентів відправили на заслання, 7 – відпущено на свободу, а за трьома встановлено таємний нагляд з боку поліції [7, с. 130-131].

Як правило, чини інспекції поводитися у стосунках зі студентами неналежним чином, а будь-які протести останніх не лише ігнорували, але за них могли й покарати. Так, у 1855 р. студент-юрист університету св. Володимира О. Ф. Кістяківський у досить тактовній формі зробив зауваження інспектору за його грубість. У результаті юнака направили вчителем історії та географії парафіяльного, потім повітового училища м. Козелець Чернігівської губернії. Через півроку перевели до дворянського училища Києва. Закінчив О. Ф. Кістяківський університет у 1857 р., пізніше, як відомо, став професором [25].

До 22 травня 1859 р. студенти поліції не підпорядковувалися, тому новий порядок вимагав, безумовно, певних зусиль як з боку поліції, так і студентів. Адже поведінка поліції не вирізнялася джентльменськими зразками, а студентів неможливо називати особами, що її поважали. Тому Олександр II велів, щоб поліція «поводилась зі студентами університетів благодушно, ввічливо, поблажливо і аж ніяк не ображаючи їх різними та непристойними вихватками». П. В. Зінов'єв (попечитель Харківського навчального округу в 1856-1860 рр.) підкреслював: у сутичках з поліцією чи військами провина – не тільки за студентами. Досить часто їхні ремствування справедливі, тому що вони мають обґрунтовані протести, пов'язані з порушенням їхніх корпоративних інтересів і з нав'язливою опікою [9, с. 7-9].

Навіть представники консервативної професури нерідко висловлювали невдоволення тими ініціативами студентів, що не виходили від викладацького корпусу чи влади. Один з професорів Казанського університету висловив неприховане роздратування лише тому, що студенти Санкт-Петербурзького університету вирішили підготувати збірник своїх праць. Їхній приклад наслідували колеги з Харківського та Московського університетів, а це ще більше обурило професора. Він намагався апелювати до ситуації 30-х рр. у Московському університеті, коли подібні наміри начебто не виникали. На його думку, тоді студенти були набагато скромніші. Навіть схильність студентства кінця 50-х рр. він пояснював чомусь виключно меркантильними причинами [15, с. 25-29].

П. В. Зінов'єв стверджував, що всі суворі обмеження не давали потрібного ефекту. На його погляд, необхідно було насамперед «облагороджувати» студентську молодь, відволікаючи від неробства та пустощів. Останні, звичайно, траплялися. За спогадами М. Мазуренка, у Харківському університеті частина студентів могла ледь не всю добу грати в карти, захоплювалася більярдом, пропускаючи лекції. А Кутирєв та Петровський намагалися пробратися до будинку князя Салтикова на побачення до покоївок. Але їх затримала дворова охорона, з якою вони билися і навіть князю погрожували розправою. Коли інші студенти дізналися, що за цей вчинок їх відрахують з університету, 196 з них на знак солідарності написали заяви про звільнення, але керівництво в цьому відмовило. Усе ж четверо студентів виключили без права подальшого вступу до університетів, 9 осіб виключили на один рік [16, с. 476-478]. Більшість студентів у період 40-50-х рр. виключали з формулюваннями: «за неодобрительное поведение», «за неприличные званию студента поступки» тощо. Подібні вчинки розглядалися лише в університеті, але на досить високому рівні: як правило, були присутніми, крім інспектора, попечитель навчального округу, його заступник (товариш), ректор, синдик. Якщо ж студента затримувала поліція і починала вести слідство, від університету спрямовували представника для участі в ньому. Лише на Дерптський університет за проханням попечителя С.Ф. фон Брадке рішення щодо підпорядкування студентів місцевій поліції не було поширене. Попечитель довів, що з провинами студентів може безболісно справитися університетська влада, бо вони не носили надто злочинного характеру.

Але й в інших університетах виступи чи протести студентів не виходили за межі, коли вимагалися б судові та слідчі дії. Прикладом може служити випадок у Ботанічному саду Київського університету 1 жовтня 1858 р., обставинами якого займалися керівні особи начального округу та навчального закладу. Хоча сам по собі вчинок свідчив тільки про експансивний, запальний характер, притаманний молоді. У цей день 25-річний студент III курсу медичного факультету Юхим Тітенко без дозволу рвав квіти в Ботанічному саду. Але троє помічників садівника його оточили і зі штовханами примусили покинути сад. Наступного дня в університеті на вікні актового залу з'явилася об'ява, написана польською мовою. У ній повідомлялося, що працівники Ботанічного саду скривдили студента, образили його честь і гідність. У результаті 3 жовтня близько 150 студентів прибули до Ботанічного саду і примусили учня садівника В. Фінка тричі вдарити пучком троянд помічника садівника К. Людвіга. Потім – навпаки: щоб К. Людвіг бив В. Фінка. Останній почав плакати, і частина студентів почала вимагати, щоб знущання було припинене, а дехто пропонував підключити поліцію, тому що К. Людвіг був підданим Саксонії, він надіслав відповідну скаргу консулові своєї країни. Таким чином, незначний інцидент набув міжнародного характеру. До того ж на очній ставці, яку проводив попечитель округу М.І. Пирогов, виявилось, що колишній студент медико-хірургічної академії у Петербурзі, а на той час – студент Київського університету О. Бартошевич, радив Ю. Тітенку 1 жовтня вчинити бійку з помічниками садівника. 7 жовтня 1858 р. М.І. Пирогов надіслав секретній частині Київського, Подільського, Волинського генерал-губернаторства докладний рапорт про події в Ботанічному саду 2 жовтня 1858 р. Він був примушений це зробити, тому що старший поліцеймейстер ще 4 жовтня відправив до генерал-губернаторства доповідну записку. Згідно з

наказом генерал-губернатора, Ю. Тітенка, Т. Далькевича й О. Бартошевича виключили з університету і планували вислати з Києва. Однак за клопотанням М.І. Пирогова та керівництва університету 24 жовтня 1859 р. їх поновили. Адже інспектор університету ще 16 липня 1859 р. письмово свідчив, що до 1 жовтня 1858 р. поведінка Ю. Тітенка ніколи не викликала з його боку жодних зауважень [27, ф. 707, оп. 24, спр. 5, а. 9-24, 35 зв., 64-64 зв.].

Таким чином, протягом першої половини XIX ст. поведінка студентства в основному ґрунтувалася на тих чинниках, які були їм прищеплені в сімейному та гімназичному середовищі. Елементи юнацького максималізму, якщо й проявлялися, ще не несли антидержавницької спрямованості, політичного забарвлення, радикалізму лівого спрямування.

Література

1. Аронов Г.Ю. Легенди, бувальщини київської медицини (люди, факти, події, документи) / Г.Ю. Аронов, А.П. Пелешук. – К.: Століття, 2001. – 304 с.
2. Беловинский Л.В. Иллюстрированная энциклопедия историко-бытового словаря русского народа. XVIII – начало XX в. / Л.В. Беловинский. – М., 2007. – 698 с.
3. Бойчак М.П. История Киевского военного госпиталя. Киевский госпиталь – учебная и научная база медицинского факультета Университета Св. Владимира и Киевского медицинского института / М.П. Бойчак. – К.: «Пресса Украины», 2005. – 752 с.
4. Вейнберг П.И. Харьковский университет в 50-х годах (Из моих воспоминаний) / П.И. Вейнберг // Русское богатство (СПб.). – 1905. – № 2. – С. 245-258.
5. Голицын В.М. Московский университет в 60-х годах / В.М. Голицын // Голос минувшего (М.). – 1917. – № 11-12. – С. 173-240.
6. Деларю Ф.М. Краткий очерк состояния воспитания в России в конце прошлого и начале нынешнего столетия / Ф.М. Деларю. – Тифлис: Тип. Церетели (бывш. Дубелира), 1872. – 70 с.
7. Довжук І.В. Проблеми українського національного відродження в середині XIX ст. / І.В. Довжук // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Науковий журнал (Луганськ). – 2010. – Част. 2. – С. 129-134.
8. Драч О. Студентство університету Св. Володимира доби Шевченка: соціокультурний портрет / О. Драч // Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX-XX століття: шевченкознавчий дискурс (до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка). Матеріали Всеукраїн. наук.-практ. конфер. 29 травня 2014 р., м. Київ. – К., 2014. – С. 10-21.
9. Заключение о правилах для студентов и об инструкции для инспекции. – Х.: В унив. тип., 1880. – 68 с.
10. Инструкция господину инспектору студентов Императорского Харьковского университета. – Х.: В тип. Импер. Харьк. ун-та, 1835. – 12 с.
11. Костомаров Н.И. Студенчество и юность. Первая литературная деятельность / Н.И. Костомаров // Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: у 2 тт. – Х.: Сага, 2010. – т. 1. – 540 с.
12. Кресін О.В. Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII – першій третині XIX століття: компаративна концептуалізація: Монографія / О.В. Кресін. – К.: Вид-во «Логос», 2017. – 680 с.
13. Кругляк М.Е. Гумор як форма вираження ставлення студентства підросійської України до навколишньої дійсності (друга половина XIX – початок XX ст.) / М.Е. Кругляк // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв (К.). – 2012. – № 4. – С. 202-206.
14. Кругляк М.Е. Взаємовідносини студентства та інспекції в контексті навчально-виховного процесу вищої школи підросійської України (друга половина XIX – початок XX ст.) / М.Е. Кругляк // Грані (Дніпропетровськ). – 2012. – № 9. – С. 7-13.

15. М. Несколько заметок на статью Н., помещенную во 2-м номере «Журнала для воспитания» / М. // Русский педагогический журнал (СПб.). – 1858. – т. IV. - № 5-8. – С. 23-44.
16. Мазуренко Н. Первая харьковская университетская история (Из воспоминаний старого студента) / Н. Мазуренко // Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: у 2 тт. – Х.: Сага, 2010. – т. 1. – 540 с.
17. Модзалевский Л. Быт студентов в Германии. Из заграничных писем / Л. Модзалевский. – СПб.: В тип. В. Безобразова и Комп., 1865. – 165 с.
18. Н.Б. К 50-летию юбилею университета св. Владимира. Очерки и заметки по истории университета / Б.Н. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1884. – 65 с.
19. Посохов І.С. Студентство університетів Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст.: становлення та еволюція субкультури / І.С. Посохов. – Х.: Раритети України, 2013. – 276 с.
20. Правила для студентов Императорского Харьковского университета. – Х.: В Унив. Тип., 1841. – 15 с.
21. Рудаков В. Студенческие научные общества / В. Рудаков // Исторический вестник (СПб.). – 1899. – Т.LXXVIII. – С. 1143-1156.
22. Семевский В.И. Петрашевцы: студенты Толстов и Р.П. Дашчевский, мещанин П.Г. Шапошников, литератор Катенев и Б.И. Утин / В.И. Семевский // Голос минувшего (М.). – 1916 – № 11. – С. 5-28.
23. Спекторский Е.В. Столетие Киевского университета св. Владимира / Е.В. Спекторский. – К.: Изд.-полиграфцентр «Київ. ун-т», 2007. – 104 с. (перше видання у Белгороді 1935 р.).
24. Тарасенко О. Школа істориків університету св. Володимира: Микола Іванович Костомаров / О. Тарасенко // Київські історичні студії. – 2016. – №. 1. – С. 127-134.
25. «Українофілом має бути кожен...» // Україна молода (К.). – 2015 – 11 лютого.
26. Устав Императорских российских университетов // Периодическое сочинение о успехах народного просвещения (СПб.). – 1803. – № III. – С. 228-259.
27. Центральний державний історичний архів України в м. Київ.